

QƏDİM QUBADOV
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Yasamal rayonu, Hüseyn Cavid prospekti
qedim.kerimoglu@gmail.com

NƏSİMİ YARADICILIĞINDA ATALAR SÖZLƏRİ VƏ ZƏRBİ-MƏSƏLLƏR

Xülasə

Klassik Azərbaycan ədəbiyyatının ən böyük şairlərindən biri də İmadəddin Nəsimidir. Onun yaradıcılığının folklor qaynaqları elə də ciddi şəkildə tədqiq edilməmişdir. Əslində Nəsimi xalq ədəbiyyatının zəngin xəzinəsindən, xalq arasında geniş yayılan bədii təsvir və ifadə vasitələrindən, müdrik xalq sözlərindən, idiomatik ifadələrindən, ən başlıcası isə, atalar sözlərindən məharətlə istifadə etmişdir.

Atalar sözü və məsəllərin ən böyük xüsusiyyətlərindən biri də mənsub olduğu toplumun inanc sistemi, davranış tərzini və ənənələrini özündə kompleks şəkildə əks etdirməsidir. Onlarda xalqın yüz illər boyu keçirdiyi təcrübələr və bu təcrübələr nəticəsində meydana gələn dəyər, düşüncə, qənaətlər müşahidə olunur. Atalar sözlərinin bu xüsusiyyəti şairlərin diqqətini cəlb etmiş, fikirlərini ifadə edərkən bildiyi və ehtiram göstədiyi güclü sözlərdən istifadə etməyə çalışmış, dönə-dönə müraciət etmişlər. Burada məqsəd yazdıqları şeiri daha da təsirli etmək, ona estetik düzən vermək, fikri daha sadə və açıq şəkildə çatdırmaq, bəzən oxucuya öyüd-nəsihət və yaxud təsəli verməklə bağlı olmuşdur.

Təcrübələrdən doğan və dəfələrlə sınaqdan keçərək nəsildən nəsillərə ötürülən atalar sözləri İ. Nəsiminin də nəzərindən qaçmamış, yeri gəldikcə uğurlu şəkildə onlardan yararlanmışdır. Nəsiminin bədii qüdrəti atalar sözlərini öz bədii təxəyyülü və şeirin ümumi məzmununa uyğunlaşdırma bilməsində qabarıq şəkildə görünür.

Açar sözlər: Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı, İ. Nəsimi, folklor, atalar sözləri, idiomlar, bədii təsvir vasitəsi, estetikə

Açar sözlər: Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı, İmadəddin Nəsimi, folklor, atalar sözləri, idiomlar, bədii təsvir vasitəsi, estetikə

Klassik Azərbaycan ədəbiyyatının ən böyük şairlərindən biri olan Nəsimi poeziyasının folklor qaynaqları ciddi şəkildə tədqiq edilməmişdir. Nəsimi daxil olmaqla başqa klassik şairlərimizin də yüksək zümrə üçün yazdığını, sadə xalqa xitab etmədiyini və xalq düşüncəsindən uzaq olduğunu əsas tutaraq onların əsərlərində olan və şifahi ənənədən gələn məsələlər diqqətdən kənar qalmışdır. Əslində isə, Azərbaycan türkcəsində yazan klassiklərimizin hər birinin yaradıcılığı ilə ilk tanışlıqdan onların şifahi xalq ədəbiyyatından bəhrələndiyini müşahidə etmək mümkündür.

«Yazılı ədəbiyyat öz inkişafının bütün mərhələlərində folklorun məzmun və formasından, onun dil-üslub xüsusiyyətlərindən, bədii obrazlar sistemindən, deyilən mətləbi oxucuya sadə və fəsahtli şəkildə çatdıran tükənməz axıcı söz xəzinəsindən bəhrələnmiş və həmin milli zəmin üzərində qol-budaq atmışdır» (1, 12). Təbii ki, bu baxımdan Nəsimi də istisna deyil və onun poeziyası mənsub olduğu xalqın folkloru ilə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Belə ki, «Nəsimi xalq ədəbiyyatının zəngin xəzinəsindən, onun atalar sözləri, idiomatik ifadələr, müdrik, həkimanə xalq sözlərindən, ən başlıcası isə, xalq arasında geniş yayılan bədii təsvir və ifadə vasitələrindən məharətlə istifadə etmişdir» (2, 43).

Nəsimiyə qədərki ədəbiyyatımızın inkişaf istiqamətlərinə diqqət yetirərkən iki şeir növü - klassik şeir və xalq şeiri növlərini müşahidə edirik. Bunlardan birincisi yazılı, ikincisi isə, şifahi ənənəyə söykənirdi. Odur ki, bu dövrdə klassik Azərbaycan türk şeiri yazılı, xalq şeiri şifahi ədəbi

dil nümunəsi kimi qəbul edilir. Nəsimi bu iki bir-birindən müəyyən qədər fərqliolan ədəbi dil nümunələrinin vəhdətini yarada bildi və beləliklə də ədəbi-bədii dilimizin qurucularından biri oldu.

Nəsimi şeirinin folklor qaynaqlarından bəhs edərkən onun yaradıcılığındakı xalq şeir ənənələrindən gələn və bədii üslub yaradan vasitələrə, zərbül-məsəllərə və xalq hikmətlərinə, ən başlıcası atalar sözlərinə xüsusi diqqət yetirmək çox vacibdir.

Ən böyük hikmətləri çox sadə şəkildə izah edən atalar sözləri misilsiz bir hikmət xəzinəsidir. «Fikrin daim canlı olduğu, duyğu dolu bu hikmətlərdə xalq ruhunun axıcılığı, sərrastlığı, dərin və təsirli ifadəsi vardır. Xalq müdrikliyinin ən gözəl ifadəçisi olan atalar sözü və məsəllər birdən-birə yaranmır. Dilin tarixi inkişafı nəticəsində yaranaraq mənaca da bölünməz olan atalar sözləri bu dilin əski adət-ənənələrinə güzgü tutan mürəkkəb frazeoloji sistemiylə bütövləşmiş, onula iç-içə yoğrulmuşdur» (3, 6).

Atalar sözü və məsəllərin ən böyük xüsusiyyətlərindən biri də mənsub olduğu toplumun inanc sistemi, davranış tərzini və ənənələrini özündə kompleks şəkildə əks etdirməsidir. Onlarda xalqın yüz illər boyu keçirdiyi təcrübələr və bu təcrübələr nəticəsində meydana gələn dəyər, düşüncə, qənaətlər müşahidə olunur. Atalar sözlərinin bu xüsusiyyəti şairlərin diqqətini cəlb etmiş, fikirlərini ifadə edərkən bildiyi və ehtiram göstədiyi güclü sözlərdən istifadə etməyə çalışmış, dönə-dönə müraciət etmişlər. Burada məqsəd yazdıqları şeiri daha da təsirli etmək, ona estetik düzən vermək, fikri daha sadə və açıq şəkildə çatdırmaq, bəzən oxucuya öyüd-nəsihət və yaxud təsəlli verməklə bağlı olmuşdur.

Atalar sözü və məsəllərə müraciətin yazılı ortaqlıq türk poeziyasında kifayət qədim tarixi vardır. İslami türk ədəbiyyatının ilkin nümunələrindən olan Yusif Xas Hacibin “Kutadğu-bilig” əsərində, Əhməd Yuknəkinin “Atabətül-həqayiq”ində, Mahmud Kaşğarının “Divani-lügətüt-türk”ündə çoxlu sayda atalar sözü və məsəllərə təsadüf etmək mümkündür. Ortaqlıq türk ədəbiyyatının ən böyük abidələrindən olan “Kitabi-Dədə-Qorqud”da da atalar sözləri və məsəllər dastanın bütün boylarında müşahidə edilir. Klassik Azərbaycan şairləri Qazi Bürhanəddin, Ş. İ. Xətai, M. Füzuli və başqa şairlər xalq təfəkkürünün bu tükənməz xəzinəsinə dönə-dönə müraciət etmişlər.

Xalq müşahidələrini, təsəvvür və təfəkkür tərzini, canlı məntiqini hifz edən və özündə aydınlığı, yüksək emosianallığı, ən başlıcası isə lakonizmi əks etdirən atalar sözlərinin əsas təsir gücü təsadüfi deyil, konkret şəraitdə bilinir. Yüzlillərin təcrübəsindən doğan və dəfələrlə sınaqdan keçərək nəsilədən nəsilə ötürülən atalar sözləri İ. Nəsiminin də diqqətində olmu, yeri gəldikcə uğurlu şəkildə onlardan yararlanmışdır. **“Doğru söz acı olar”, “Doğruya zaval yoxdur”, “Nə əkəsən, onu da biçərsən”, “Taylı tayın tapar”** və b. bu kimi hikmətlər şairin uğurla istifadə etdiyi atalar sözləridir. Nəsiminin böyüklüyü ondadır ki, xalq təfəkkürünün məhsulu olan və qəlibləşmiş atalar sözlərindən istifadə edərkən texniki cəhətdən şeirin formasına heç bir xələl gəlmir, əksinə məzmun daha da zənginləşir, dolğunlaşır. Şair hazır formanı şeirə elə nizamlı şəkildə pərçim edir ki, hər şey yerli-yerində olur:

Dedilər, miskin Nəsimi, **doğruya yoxdur zaval,**
Müddəilər qalib oldu, hazır olgil başınə (4, 51).
(Doğruya zaval yoxdur)

Adətən, tam klişe şəklində olan atalar sözləri şairlər tərəfindən istifadə edilərkən vəznə və şeir mətninə uyğunlaşdırılmaqdan ötəri söz düzümü dəyişdirilir. Nəsimini aşağıdakı tuyuğunda:

Ol bilir həqqi ki, yalançı degil,
Hər ki, yalan söylər, ol naci deyil,
Həc doğru varmayan hacı deyil,
Doğru söz doğrulara acı deyil (5, 286).

Göründüyü kimi **“Doğru söz acı olar”** atalar sözü şair tərəfindən şeirin tələbinə uyğun olaraq başqa bir formada işlənmişdir. Bəzən şeir içərisində yerləşmiş atalar sözlərini mənadan tutmaq olur. Nəsimi yaradıcılığında buna tez-tez təsadüf etmək olur:

Saçın qaranqusundan üzün nuru göründü,
Hər qanda şam olursa, ardınca sübh dəmdir (4, 275).
(Hər gecənin bir gündüzü var)

Nümunədən bəlli olur ki, atalar sözlərinə müraciət edən şair klassik şərq ədəbiyyatında geniş yayılmış ləffü nəşr poetik üsulundan da istifadə etmişdir. «Lügəti mənası “yığma və yayma”, “birləşdirmə və ayırma” olan ləffü nəşrdə mətnin əvvəlki hissəsində toplanmış iki və daha artıq sözün sonrakı hissədə ayrı-ayrı vahidlərlə əlaqələndirilməsidir» (6, 338). Yuxarıdakı beytin birinci misrasında verilmiş **qaranqu** və **nur** sözləri ilə ikinci misrada verilmiş **şam** və **sübh** sözləri arasında çox səciyyəvi metaforik əlaqə yaratmışdır. Şair, şeirin estetikasını və vəznin tələblərini nəzərə alaraq bəzi atalar sözlərinə dəyişikliklər edərək söz əlavə etmiş, ya da ixtisar etmişdir:

Zalım oldun, zülm əkərsən yenə kəndi tarlana,
Zalımın zülmü şərindən tarlada üsyan bitər (4, 22).

Beytdə Nəsimi çox məşhur olan “**Nə əkərsən onu da biçərsən**” atlar sözünə işarə etdiyini müşahidə edirik. Eyni xalq hikmətini başqa bir şeirində:

Nəfsi -xəbisə uymaq nadanların işidir,
İşin nədir gör axır, fikir eylə, olma nadan.
Çün hər nə kim, əkərsən, anı biçərsən axır,
Dünyada əkmə anı kim, adı oldu üsyan (4, 71).

xalqdan olduğu kimi götürmüş və şeirə yerləşdirmişdir. Ancaq burada da Nəsiminin bədii qüdrəti atalar sözlərini öz bədii təxəyyülü və şeirin ümumi məzmununa uyışdura bilməsində qabarıq şəkildə görünür. Bəzən şairin bir qism atalar sözləri və məsəllərdən təlmih yolu ilə istifadə etdiyini müşahidə edirik:

Surətə baxu məniyi surət içində tanı kim,
cism ilə can mənəm, vəli cismlə canə sığmazam (5, 7)
(Üzümə bax, halımı xəbər al)
Ey Nəsimi, **inciği dürrü bilən sərrafə sat,**
Gövhəri nadana satma lölöyi-şəhvarımı (5,102).

(Zər qədrin zərgər bilər)
Eşqi-rüxün təriqidir dari-səlamətin yolu,
mənzilinə qaçan irür kim ki, bu yolda tayinə (4, 37).
(Taylı tayın tapar)

Və yaxud:
Nəfsini hər kimsə bildi, həqqi bildi bigüman,
Zərxəridə qul isə, aləmlərə sultan olur (4, 225)

(Nəfsini bilən, haqqı tanıyar)
Yaxşılıq eylə sən, sənə yaxşılıq eyliyə xuda,
Aqibət əhlinə qılır xeyir ilə şər müraciət (5, 190)
(Balığı at dəryaya, balıq bilməsə də xaliq bilər)

Nəsimibəzi beytlərdə “Gərçi diyirlər kim”, “İşbah imiş məsəldə” və b. sözlərlə istifadə etdiyi hikmətlərin atalar sözü olduğuna işarə edir:

Sən canü cümlə aləm işbah imiş **məsəldə**:

Cansız bədən dirilməz, gör kim, bu nə məsəldir (4, 220)

(Cansız bədən dirilməz)

Nəsimi yaradıcılığında müəyyən etdiyimiz bu atalar sözlərindən başqa müdrikliyi özündə əks etdirən və atalar sözləri hökmündə dəyərləndirdiyimiz çoxlu sayda nümunələrə təsadüf edilməkdədir. Aşağıda yer verdiyimiz beytlərdə bunu müşahidə etmək mümkündür:

Yığıb yedirməyən kişi **sinində mar olur malı**,

Sağı sözdür ki, assi varsa boynunda vəbal eylər (4, 216).

Ey Nəsimi, satmagil sən cahilə dürri-Ədən

Cahili nadan nə bilsin qiyməti-dürdanəyi (5, 96).

Nəsiminin yaradıcılığında bəzən ardıcıl bir neçə beytdə xalq müdrikliyini özündə əks etdirən zərbül-məsəllərin işləndiyini müşahidə edirik:

Dəxi könlü edər üç nəsnə qəmgin,
Qulaq ur kim, edəm sana hekayət.
Yaman qonşu, yaman yoldaşu-bədxu,
Yaman yoldaş siyasətdir siyasət.
Yəqin cənnət üzü görməz bu adəm
Ki, var canında anın üç əlamət.
Bir kəzzablıq, biri qeybət,
Biri olmaq bəxil, əhli-ədavət.
Gəlir üç nəsnədən azari-mərdüm,
Var, etmə özünə anı sənəət.
Biri böhtan, bir kəsgəngəl etmək,
Bir küstaq olub, qılmaq zərafət.
Nəsimi, sən, yəqin əhli-nəzərsən,
Bu üç nəsnəyi qıl kəndünə adət:
Biri lütfi kərəm, həm xülqi-niku,
Biri heç kimsəyə baxma həqarət (5, 15-16).

Prof. N. Xəlilov bu şeiri nəzərdə tutaraq bildirir ki, Nəsiminin yaradıcılığında elə şeirlər vardır ki, dastanın əvvəlində verilmiş ustadnamələri xatırladır (7, 127).

Ustadnamələr klassik poetika baxımından ən çox “irsəlül-məsəl” və ya “təmsil” növünə uyğun gəlir. Bu nəsr və nəzmdə işlənən elə poetik vasitədir ki, burada müəyyən bir cümlə və ifadə tərzii, zərbül-məsəl və yaxud hikmətamiz söz şəklində verilir. Ustadnamənin əsas xüsusiyyətlərindən biri onların atalar sözləri və zərbül-məsəllərlə zənginliyidir. Bu poetik vasitə sözün estetik gözəlliyinə və məzmunun güclənməsinə təsir edir. Folklor düşüncə tərzii ilə bağlı olan bu bədii ifadə vasitəsi peşəkar sənətkarlarda yüksək intellektual obrazlarla zənginləşərək, daha böyük məzmun kəsb edir (8, 252).

Yardıçılığına diqqət yetirərkən Nəsimi əsərlərinin istər mövzu, istər dil baxımından və bəzən də formal əlamətlərinə görə xalq ədəbiyyatından və folklorundan əsaslı şəkildə qaynaqlandığını müşahidə etmək olar.

ədəbiyyat

1. Quliyeva M. Aşıq yaradıcılığı və dastanlar şərq poetikası və islami dəyərlər baxımından. “Elm və təhsil”, Bakı, 2016

2. Ə. M. Dəmirçizadə Azərbaycan ədəbi dil tarixində Nəsimini rolu. Məqalələr toplusu. Bakı, Elm, 1973
3. Bəydili C. Ön söz. Atalar sözləri, “Nurlan”, Bakı, 2013
4. İ. Nəsimi. Əsərləri, I c., Lider, Bakı, 2004
5. İ. Nəsimi. Əsərləri, II c., Lider, Bakı, 2004
6. Adilov M. Məhəmməd Füzulinin üslubu və poetik dili. Bakı, Maarif, 1997
7. Xəlilov N. Nəsimi və aşiq peziyası. Ey Nəsimi, cahanı tutdu sözün.. AMEA-nın müxbir üzvi, Əməkdar elm xadimi, professor R. Azadənin xatirəsinə ithaf olunmuş III Beynəlxalq Elmi Konfransın Materialları. Bakı, 2017
8. Quliyeva M. Azərbaycan ədəbiyyatı ərəb-müsəlman nəzəriyyəsi kontekstində. Məqalələr toplusu, “Elm və təhsil”, Bakı, 2017

Г. Губадов

Пословицы и поговорки в творчестве Насими

Резюме

Имадеддин Насими является одним из самых великих представителей классической азербайджанской литературы, в частности поэзии. Фолклорные истоки его творчества до сих пор не были исследованы серьезно. В действительности, поэт-мыслитель Насими мастерски воспользовался богатойницей народной литературы, способами художественного описания и выражения, широко распространенными среди народа, мудрыми народными словами, идиоматическими выражениями, особенно пословицами и поговорками.

Одной из самых больших способностей пословиц и поговорок является то, что в них комплексно отражены система верований, образ поведения и традиции определенной этнической общности. В пословицах и поговорках наблюдаются опыт народа, накопленного на протяжении столетий, ценности, образ мышления, выводы, возникшие в результате этих опытов. Эта особенность пословиц всегда привлекала внимание поэтов, они всегда стремились выразить, подтвердить свои мысли мудрыми пословицами народа и неоднократно обращались к этим пословицам. Используя эти пословицы, поэты старались сделать свои стихи более выразительными, придать им эстетическую стройность, донести свои мысли в более простой и открытой форме, порою стремились дать наставления читателям или утешить их.

Пословицы, возникшие в результате многовекового опыта азербайджанского народа, неоднократно прошедшие испытания и переданные от поколения в поколение, привлекали внимание И.Насими и он успешно использовал их в своем творчестве. Художественная сила творчества И.Насими ярко проявляется в мастерстве великого мастера слова гармонично соединить общее содержание стихов и собственное художественное воображение.

Ключевые слова: Классическая Азербайджанская литература, Имадеддин Насими, фолклор, пословицы, идиомы, средство художественного описания, эстетика.

Proverbs and sayings in the works of Nasimi

Summary

Imadaddin Nasimi is one of the greatest representatives of classical Azerbaijani literature, in particular poetry. The folklore origins of his work have not yet been seriously investigated. In fact, the poet and thinker Nasimi skillfully used the rich treasury of folk literature, methods of artistic description and expression, widespread among the people, wise folk words, idiomatic expressions, especially proverbs and sayings.

One of the greatest abilities of proverbs and sayings is that they comprehensively reflect the belief system, way of behavior and traditions of a certain ethnic community. Proverbs and sayings witness the experience of the people, accumulated over the centuries, the values, the way of thinking, the conclusions that have arisen as a result of these experiments. This feature of proverbs has always attracted the attention of poets, they have always sought to express, confirm their thoughts with the wise proverbs of the people and have repeatedly appealed to these proverbs. Using these proverbs, the poets tried to make their poems more expressive, to give them aesthetic harmony, to convey their thoughts in a simpler and more open form, sometimes they tried to give instructions to readers or console them.

Proverbs resulting from the centuries-old experience of the Azerbaijani people, repeatedly tested and passed on from generation to generation, attracted the attention of Imadeddin Nasimi and he successfully used them in his work. The artistic power of creativity I. Nasimi is clearly manifested in the mastery of the great master of the word to harmoniously combine the common content of poetry and his own artistic imagination.

Keywords: Klassical Azerbaijan literature, Imadeddin Nasimi, folklore, proverbs, idioms, artistic description, aesthetics

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 04.02.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 06.04.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Zəkulla Bayramlı tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.